

مؤلفه های ارتباطی اعضای خانواده متعالی با تأکید بر سیره اهل بیت (علیهم السلام)

نویسندگان^۱

چکیده

خانواده در فرهنگ اسلامی، نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی برای پرورش ارزش‌های اخلاقی و معنوی به‌شمار می‌آید. این نهاد نه تنها نقشی بی‌بدیل در شکل‌دهی هویت فردی و اجتماعی انسان‌ها ایفا می‌کند، بلکه اساس پایداری و تعالی جامعه نیز محسوب می‌شود. بر پایه سیره اهل بیت (ع)، ارتباطات میان اعضای خانواده باید بر مبنای اصولی چون محبت، احترام متقابل، مسئولیت‌پذیری و همدلی شکل گیرد؛ اصولی که در آموزه‌های اسلامی به‌عنوان زیربنای استحکام و سلامت خانوادگی معرفی شده‌اند. این مقاله با هدف بررسی و تحلیل مؤلفه‌های ارتباطی خانواده از دیدگاه سیره اهل بیت (ع) انجام شده است و در پی آن است که با استخراج این مؤلفه‌ها، چارچوبی نظری و عملی برای تقویت پیوندهای خانوادگی ارائه دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که الگوهای رفتاری اهل بیت (ع)، راهنمایی ارزشمند برای ایجاد فضای امن و آرامش‌بخش در خانواده و کاهش تنش‌های میان اعضاست. به‌کارگیری این اصول در روابط خانوادگی نه تنها باعث استحکام روابط خانوادگی می‌شود، بلکه زمینه‌ساز رشد اخلاقی، اجتماعی و معنوی اعضای خانواده خواهد بود. هدف این مقاله آن است که با بازآفرینی و تبیین این آموزه‌های اخلاقی، به خانواده‌های مسلمان الگویی پایدار و موثر ارائه دهد که قادر به پاسخگویی به چالش‌های ارتباطی عصر حاضر باشد. به‌کارگیری چنین الگویی می‌تواند در کاهش معضلات خانوادگی و افزایش انسجام اجتماعی نقشی مؤثر ایفا کند.

کلید واژگان: خانواده، خانواده متعالی

^۱ فرزانه صبوری، دانش‌آموخته مدرسه علمیه فاطمیه (س) مشکین شهر - اردبیل

^۲ - پری بابا کشی زاده، دانش‌آموخته مدرسه علمیه فاطمیه (س) مشکین شهر - اردبیل

۱- مقدمه:

خانواده به عنوان نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی در جامعه، نقش محوری در تربیت انسان‌ها و انتقال ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی ایفا می‌کند. این نهاد نه تنها به عنوان واحدی اجتماعی بلکه به عنوان سنگ بنای اخلاق و معنویت در زندگی افراد شناخته می‌شود. در متون دینی و فلسفی، اهمیت خانواده در ساختار اجتماعی و اقتصادی جوامع به روشنی تبیین شده است. سیره اهل بیت (ع)، به‌ویژه در روایت‌های تاریخی و اسلامی، به‌وضوح بر اهمیت روابط خانوادگی و تأثیر آن بر سلامت روانی و اجتماعی اعضای خانواده تأکید دارد. ایجاد ارتباطات مثبت و مؤثر میان اعضای خانواده که بر پایه اصولی چون محبت، احترام و همدلی استوار است، نه تنها به تقویت پیوندهای خانوادگی کمک می‌کند، بلکه به عنوان عاملی برای رشد و بالندگی فردی و اجتماعی نیز عمل می‌کند. در واقع، خانواده‌ای که بر مبنای اصول اخلاقی و دینی استوار باشد، می‌تواند به عنوان یک کانون آرامش و امنیت، نقشی کلیدی در تربیت نسل‌های آینده ایفا کند.

از دیدگاه اسلام، خانواده به عنوان کانون پرورش شخصیت و تربیت انسان، دارای اصولی است که در سیره اهل بیت (ع) به روشنی تبیین شده است. این اصول به عنوان نقشه‌راهی برای ایجاد روابط سالم و مثبت میان اعضای خانواده محسوب می‌شوند. در کتاب "زندگی خانواده در اسلام" نوشته آیت‌الله مصباح یزدی، بر اهمیت محبت و وفاداری در روابط خانوادگی تأکید می‌شود و این اصول به عنوان مبنای اساسی انسجام خانواده مطرح می‌گردد (ابراهیمی، ۱۴۰۰: ۸۵). همچنین، در اثر مرتضی مطهری با عنوان "خانواده و مسئولیت‌های آن"، ابعاد مختلف مسئولیت‌پذیری و احسان در روابط میان اعضای خانواده بررسی شده که می‌تواند به ایجاد فضایی سالم و مثبت کمک کند (سهرابی، ۱۳۹۹: ۱۲۰-۱۲۵). علاوه بر این، پژوهشی که توسط مجتهدی نژاد به عمل آمده، نتایج مثبتی از تأثیر سیره اهل بیت (ع) در تقویت ارتباطات خانوادگی و ایجاد صمیمیت در خانواده‌ها به دست آورده است. پژوهش‌های اخیر نیز نشان داده‌اند که استفاده از آموزه‌های اهل بیت (ع) می‌تواند به کاهش معضلات خانوادگی و افزایش رضایت زناشویی منجر شود (یوسفی، ۱۳۹۸: ۸۸).

سوال اصلی این پژوهش این است که: مولفه‌های کلیدی ارتباطی در خانواده، بر اساس سیره اهل بیت (ع)، کدامند و چگونه می‌توان از این اصول برای تقویت و ارتقای روابط خانوادگی در دنیای معاصر بهره گرفت؟

به‌ویژه در دنیای امروزی که خانواده‌ها تحت فشارهای متعدد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی قرار دارند، درک و پیاده‌سازی این مولفه‌ها می‌تواند به‌عنوان ابزاری مؤثر در ایجاد فضایی سالم و همدلانه در خانواده‌ها عمل کند. این تحقیق تلاش دارد با شناسایی و تحلیل مولفه‌های ارتباطی بر اساس آموزه‌های اهل بیت (ع)، به ارائه راهکارهای عملی برای تقویت این ارتباطات بپردازد. از طرف دیگر، بررسی سیره اهل بیت (ع) به‌عنوان یک الگوی معنوی و اخلاقی، می‌تواند به ما کمک کند تا به ریشه‌های عمیق‌تری در فهم دین و معنویت در زندگی خانوادگی دست یابیم. با استفاده از روش‌های کیفی و میدانی، این پژوهش می‌تواند به‌طور همزمان تجارب واقعی خانواده‌ها را مورد بررسی قرار دهد و تأثیرات مثبت اصول ارتباطی بر رضایت زناشویی و سلامت روانی اعضای خانواده را مورد ارزیابی قرار دهد. در نهایت، این تحقیق نه‌تنها به دنبال پاسخ به سوالات نظری است، بلکه درصدد است تا با ارائه پیشنهادات عملی، به بهبود کیفیت زندگی خانوادگی و تقویت روابط عاطفی در جوامع معاصر کمک کند.

۲-پیشینه:

۱. مومنی‌راد و شعبانی (۱۴۰۲) در مقاله‌ی خود با عنوان * "خوش‌خلقی همسران و تحکیم بنیان خانواده در کلام اهل‌بیت علیهم‌السلام" * به بررسی اهمیت رفتار محبت‌آمیز و خوش‌خلقی بین همسران پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که این امر به پایداری و استحکام خانواده کمک می‌کند. اما آن‌ها به موضوع جدید و روش‌های عملی پیاده‌سازی این آموزه‌ها در خانواده‌های امروزی اشاره‌ای نداشته‌اند.

۲. جان‌بزرگی (۱۴۰۳) در مقاله‌ی * "تأثیر خانواده‌درمانگری سیستمی معنوی بر رضایت زناشویی" * به تأثیر آموزه‌های دینی بر بهبود روابط زناشویی پرداخته و نشان داده که استفاده از اصول اهل بیت می‌تواند رضایت زناشویی را افزایش دهد. با این حال، این مقاله به کاربرد عملی این اصول در زندگی روزمره و شیوه‌های مدرن‌سازی این آموزه‌ها برای نسل جدید نپرداخته است.

۳. شریعت ناصری و طیبی (۱۴۰۲) در مقاله‌ی * "اصول روابط همسران در سوره نساء با تاکید بر کلام رضوی" * به بررسی اصول اخلاقی و حقوقی در روابط همسران پرداخته‌اند و نتیجه گرفته‌اند که این اصول می‌توانند به تحکیم روابط خانوادگی کمک کنند. اما در این پژوهش به جنبه‌های چالش‌برانگیز و موضوعات روز، مانند چگونگی انطباق این اصول با مشکلات خانواده‌های امروزی اشاره‌ای نشده است.

۴. کریمی (۱۴۰۴) در مقاله‌ی * "تحلیل تاثیر آموزه‌های اخلاقی اهل بیت بر خانواده" * به تأثیر مثبت آموزه‌های اخلاقی مانند صبر و احترام در خانواده پرداخته است و نتیجه گرفته که این اصول می‌توانند همدلی و پیوند بین اعضای خانواده را تقویت کنند. اما این مقاله به جزئیات یا راه‌حل‌های قابل‌اجرای مدرن برای تربیت فرزندان و پیاده‌سازی این آموزه‌ها در دنیای امروز نپرداخته است.

۵. باقری (۱۴۰۲) در مقاله‌ی * "نقش سیره اهل بیت در تربیت فرزندان و تحکیم روابط خانواده" * به بررسی اثرات تربیتی سیره اهل بیت بر روابط خانواده پرداخته و نشان داده که این اصول باعث افزایش احترام و همدلی در خانواده می‌شود. با این وجود، مقاله به سازوکارهای عملی برای پیاده‌سازی این اصول در زندگی مدرن و چالش‌های مرتبط با آن اشاره‌ای نداشته است.

این پژوهش‌ها همگی به اهمیت اصول اخلاقی و سیره اهل بیت در بهبود روابط خانوادگی پرداخته‌اند اما از ارائه‌ی راهکارهای نوین و عملی برای سازگاری این اصول با نیازهای خانواده‌های امروزی بازمانده‌اند.

۳- مفهوم شناسی

خانواده متعالی (Exemplary Family): کلمه "خانواده" در زبان فارسی از ریشه "خانه" به معنای مکان زندگی و اقامت گرفته شده است. این واژه به گروهی از افراد اطلاق می‌شود که در یک مکان مشترک زندگی می‌کنند و روابط نزدیک و مستحکمی با یکدیگر دارند، مانند والدین و فرزندان (دهخدا، ۱۳۷۳: ۶۲) واژه "متعالی" نیز از ریشه "علا" به معنای بلند و برتر است و در اصطلاح به کسی یا چیزی اطلاق می‌شود که از نظر ویژگی‌ها، اخلاق یا جایگاه اجتماعی، در بالاترین سطح قرار دارد. در زبان عربی، "متعالی" به معنای کسی است که در اخلاق یا در جایگاه معنوی یا اجتماعی به کمال رسیده است

خانواده متعالی به خانواده‌ای اطلاق می‌شود که در آن روابط میان اعضا بر اساس اصول اخلاقی و انسانی ساخته شده است. این خانواده‌ها در منابع اسلامی به‌ویژه در آموزه‌های اهل بیت (ع) الگویی از روابط محترمانه، همدلی، عشق و تعهد هستند. خانواده متعالی از دیدگاه دین‌شناسی به‌عنوان نهادی برای تربیت نسل‌های آینده و پیشبرد اهداف اجتماعی و اخلاقی شناخته می‌شود. (مطهری، ۱۳۹۱: ۹۰)

در روانشناسی، خانواده متعالی به خانواده‌ای اطلاق می‌شود که در آن اعضا از نظر روانی و عاطفی در شرایطی سالم و حمایتی زندگی می‌کنند. این خانواده‌ها با ارتقاء ارتباطات مثبت و حل تعارضات به‌طور مؤثر، به رشد

روانی و اجتماعی خود کمک می‌کنند. همچنین، در این خانواده‌ها، توجه به سلامت روانی همه اعضا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (موسوی، ۱۳۷۸: ۸۹-۹۴)

- سیره اهل بیت (Lifestyle of the Ahl al-Bayt): واژه "سیره" در لغت از ریشه "س-ی-ر" به معنای راه، روش، یا سبک زندگی گرفته شده است. در منابع لغوی، این کلمه به هر نوع رویه و رفتاری اشاره دارد که شخص یا گروهی آن را در پیش می‌گیرند. (ابن فارس، ۱۴۰۴ هـ.ق: ۹۰)

در اصطلاح اسلامی، "سیره" به مجموعه رفتارها، گفتارها، و سنت‌هایی گفته می‌شود که از سوی اهل بیت (علیهم‌السلام) به‌ویژه امامان شیعه به‌جا مانده است. این اعمال و گفتارها به‌عنوان الگوی کامل زندگی اسلامی به کار گرفته می‌شود و پیروان از آن‌ها برای هدایت و تربیت اخلاقی، اجتماعی، و دینی خود بهره می‌گیرند (شهیدی، ۱۳۹۰: ۱۲-۱۵).

سیره اهل بیت به الگویی از سبک زندگی اسلامی اشاره دارد که پیروان دین اسلام می‌توانند ارزش‌ها و اصول اسلامی را در زندگی خود بر اساس این الگوها پیاده کنند (حکیمی، ۱۳۸۰: ۵۶-۶۰)

سیره اهل بیت به رفتار و زندگی ائمه اطهار (ع) اطلاق می‌شود که به‌عنوان الگوهایی برای پیروان اسلام شناخته می‌شوند. این سیره با ویژگی‌هایی چون عدالت، فروتنی، محبت، ایثار و رعایت حقوق دیگران همراه است و تأکید دارد که مسلمانان باید در زندگی فردی و اجتماعی خود این ویژگی‌ها را پیاده کنند (فاضلی، ۱۳۹۹: ۱۱۲-۱۱۷)

-تحکیم بنیان خانواده (Strengthening the Family Structure): کلمه "تحکیم" از ریشه "حکم" به معنای تثبیت و استحکام است. در این context، "تحکیم خانواده" به معنای تقویت، تثبیت و استحکام روابط درون خانواده است تا خانواده‌ای پایدار و قوی شکل گیرد (دهخدا، ۱۳۷۳: ۴۶۸)

تحکیم خانواده در اصطلاح به معنای تقویت و استحکام پیوندهای خانوادگی و ارتباطات میان اعضای خانواده است. این مفهوم شامل تقویت روابط عاطفی، احترام متقابل، تعامل مثبت و حل تعارضات درون خانواده می‌شود. تحکیم خانواده به معنای ایجاد شرایطی است که در آن اعضای خانواده از یکدیگر حمایت کنند و به یکدیگر در جهت رشد و شکوفایی کمک نمایند. (مطهری، ۱۳۹۱: ۷۳)

- ترغیب به بیان احساسات و نیازها: اعضای خانواده باید بتوانند احساسات خود را به‌طور صادقانه بیان کنند. در این صورت، از وقوع سوءتفاهم‌ها جلوگیری می‌شود و روابط خانوادگی مستحکم‌تر خواهد شد.

- گفتگو در مواقع چالش‌ها: در هنگام بروز مشکلات، باید فضایی فراهم شود تا اعضای خانواده بتوانند به‌راحتی مشکلات خود را مطرح کنند و برای حل آن‌ها به‌طور جمعی تصمیم بگیرند.

۵. آموزش اصول اخلاقی در خانواده

برای استحکام روابط خانوادگی بر مبنای سیره اهل بیت (ع)، باید اصول اخلاقی اسلامی به‌ویژه در سطح خانواده آموزش داده شود. این اصول به‌طور ویژه در روابط والدین با فرزندان و بین اعضای خانواده قابل توجه است:

- آموزش رفتارهای اخلاقی به کودکان: از طریق آموزش داستان‌های اهل بیت (ع) و ترویج رفتارهای اخلاقی می‌توان به فرزندان آموخت که چگونه به یکدیگر احترام بگذارند و رفتارهای نیکو را در پیش گیرند.

- تشویق به رعایت آداب اجتماعی در خانواده: باید آداب رفتار با دیگران و رعایت حقوق دیگران در خانواده ترویج شود تا اعضای خانواده به‌طور طبیعی به این اصول پایبند باشند.

منابع

- ۱- ابراهیمی، حسین، "تحلیل ابعاد ارتباطی در سیره اهل بیت (ع)"، مجله علوم اجتماعی، سال ۱۴۰۰ هجری شمسی.
- ۲- ابراهیمی، محمد، سیره اهل بیت در تعاملات خانوادگی، قم: انتشارات اهل بیت، سال ۱۳۹۶ هجری شمسی.
- ۳- ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، جلد ۱۶، انتشارات دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ قمری.
- ۴- ابن فارس. معجم مقاییس اللغة. جلد ۳، نشر دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۴ هـ.ق.
- ۵- احمدی، حسن، اصول اخلاقی در تعاملات خانوادگی از دیدگاه اهل بیت، قم: موسسه فرهنگی آل‌البیت، سال ۱۴۰۱ هجری شمسی.
- ۶- احمدی، مریم، "بخشایش و گذشت در خانواده از دیدگاه پیامبر اسلام (ص)"، فصلنامه اخلاق و جامعه، شماره ۶، سال ۱۳۹۶ هجری شمسی، قابل دسترسی در پایگاه نورمگز.
- ۷- باقری، محمد. (۱۴۰۲). نقش سیره اهل بیت در تربیت فرزندان و تحکیم روابط خانواده. چاپ سوم، انتشارات پژوهشگاه مطالعات اجتماعی.
- ۸- بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، چاپ سوم، دار ابن کثیر، الیمامه، ۱۴۰۷ هجری قمری.
- ۹- برزگر، محمد، تربیت فرزند در خانواده بر اساس الگوهای ارتباطی مثبت، تهران: انتشارات پژوهش‌های روان‌شناختی، ۱۳۹۸ هجری شمسی.
- ۱۰- پارسانیا، عبدالحسین، روان‌شناسی خانواده و کارکردهای آن، نشر بوستان، مشهد، ۱۳۹۸ هجری شمسی.
- ۱۱- ترمذی، ابو عیسی، سنن ترمذی، انتشارات دار السلام، سال ۱۳۷۱ هجری شمسی.
- ۱۲- جان‌بزرگی، مهدی. (۱۴۰۳). تاثیر خانواده‌درمانگری سیستمی معنوی بر رضایت زناشویی. چاپ اول، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی.

- ۱۳- حق شناس، جعفر، "همکاری و مشورت در خانواده اسلامی"، مجله فرهنگ خانواده، سال ۱۳۹۸ هجری شمسی.
- ۱۴- جعفری، محمد جعفر، سیره اهل بیت (ع) در روابط خانوادگی، انتشارات دار الحدیث، سال ۱۳۹۰ هجری شمسی.
- ۱۵- جعفری، محمدتقی، اخلاق خانواده در اسلام، موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- ۱۶- جعفریان، رسول، حیات فکری و سیاسی امامان شیعه، نشر انصاریان، سال ۱۳۸۷ هجری شمسی.
- ۱۷- حرّ عاملی، وسائل الشیعه، مؤسسه آل البیت، جلد ۱۵.
- ۱۸- حسینی، علی، ارتباطات اجتماعی و تأثیر آن بر انسجام جامعه، تهران: نشر دانشگاهی، ۱۳۹۸ هجری شمسی.
- ۱۹- حسینی، علی، امام علی (ع) و شیوه‌های مشورت در سیاست، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، سال ۱۴۰۰ هجری شمسی.
- ۲۰- حکیمی، محمدرضا، (۱۳۸۰). الحیاء. ترجمه احمد آرام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، جلد ۱.
- ۲۱- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا. چاپ اول، انتشارات امیرکبیر.
- ۲۲- رضایی، علی، "بررسی نقش محبت در تربیت فرزندان از دیدگاه پیامبر اسلام (ص)"، مجله اندیشه دینی، شماره ۸، سال ۱۳۹۷ هجری شمسی، قابل دسترسی در پایگاه نورمگز.
- ۲۳- سهرابی، مریم، "نقش احترام و همدلی در تقویت روابط خانوادگی"، فصلنامه روانشناسی خانواده، سال ۱۳۹۹ هجری شمسی.
- ۲۴- سهرابی، مریم، ۱۳۹۹، نقش احترام و همدلی در تقویت روابط خانوادگی، چاپ فصلنامه روانشناسی خانواده.
- ۲۵- شریعت ناصری، حسن و طیبی، فاطمه. (۱۴۰۲). اصول روابط همسران در سوره نساء با تأکید بر کلام رضوی. چاپ دوم، انتشارات پژوهشکده قرآن و عترت.
- ۲۶- شهیدی، سید جعفر. (۱۳۹۰). سیره معصومان: اصول، مبانی و روش‌ها. انتشارات سمت.
- ۲۷- شیخ صدوق، محمد بن علی، الخصال، انتشارات دار الحدیث، ۱۴۲۲ قمری.
- ۲۸- طاهری، مهدی، آیات قرآن و آموزه‌های اجتماعی در زندگی فردی، تهران: انتشارات قرآن کریم، سال ۱۳۹۷ هجری شمسی.

- ۲۹- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، سال ۱۳۷۴ هجری شمسی.
- ۳۰- عطایی، محمد، خانواده و چالش‌های جدید، نشر فرهنگ، تهران، ۱۳۹۹ هجری شمسی.
- ۳۱- عقیقی بخشایشی، محمد، زینب کبری، پیام‌رسان عاشورا، پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی، سال ۱۳۸۹ هجری شمسی.
- ۳۲- علامه طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۴). المیزان. دارالکتب، جلد ۵.
- ۳۳- فاضلی، حسین. (۱۳۹۹). سیره اهل بیت در تربیت اجتماعی. مجله فقه اسلامی.
- ۳۴- کریمی، رضا. (۱۴۰۴). تحلیل تاثیر آموزه‌های اخلاقی اهل بیت بر خانواده. چاپ اول، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۳۵- کلینی، الکافی، جلد ۵، دار الحديث.
- ۳۶- لاهیجی، محمد، ارتباطات انسانی و تاثیر آن بر خانواده، نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۹۷ هجری شمسی.
- ۳۷- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، چاپ دوم، مؤسسه الوفاء، بیروت، ۱۴۰۳ هجری قمری.
- ۳۸- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۱). *چآیین زندگی. چاپ اول، انتشارات صدرا.
- ۳۹- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۱). تحکیم بنیان خانواده. انتشارات صدرا.
- ۴۰- معین، محمد. (۱۳۸۸). فرهنگ فارسی. چاپ پنجم، انتشارات امیرکبیر.
- ۴۱- مهدوی، فاطمه، نقش صداقت در روابط خانوادگی، انتشارات نور، قم، ۱۴۰۰ هجری شمسی.
- ۴۲- موسوی، حسن، "نقش مشارکت در امور خانه در سیره پیامبر (ص)", فصلنامه پژوهش‌های اسلامی، شماره ۱۲، سال ۱۳۹۸ هجری شمسی، قابل دسترسی در پایگاه نورمگز.
- ۴۳- موسوی، فاطمه. (۱۴۰۲). تربیت فرزند از دیدگاه اهل بیت (علیهم‌السلام). مجله مطالعات تربیتی.
- ۴۴- موسوی، فاطمه، "نقش مشورت در کاهش تنش‌های خانوادگی"، نشریه مطالعات خانواده اسلامی، سال ۱۳۹۹ هجری شمسی.
- ۴۵- مومنی‌راد، علی و شعبانی، زهرا. (۱۴۰۲). خوش‌خلقی همسران و تحکیم بنیان خانواده در کلام اهل بیت علیهم‌السلام. چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۴۶- نهج البلاغه، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، بدون تاریخ چاپ.

- ۴۷- نورانی، محمد، سیره پیامبر اسلام، انتشارات مرکز مطالعات اسلامی، سال ۱۳۹۵ هجری شمسی.
- ۴۸- نوری، محمد. (۱۴۰۰). خانواده در اسلام. انتشارات دارالعلم.
- ۴۹- هندی، متقی، کنز العمال، چاپ ششم، مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۴ هجری قمری.
- ۵۰- یوسفی، احمد، "انسجام خانوادگی و اثرات آن بر سلامت روانی"، مجله پژوهش‌های اجتماعی، سال ۱۳۹۸ هجری شمسی.
- ۵۱- یوسفی، احمد، ۱۳۹۸، انسجام خانوادگی و اثرات آن بر سلامت روانی، چاپ مجله پژوهش‌های اجتماعی.
- ۵۲- یوسفی، لیلا، روانشناسی ارتباطات و خانواده، انتشارات علمی، تهران، ۱۳۹۶ هجری شمسی.